

ресурсів, керованою Вами радянською соціалістичною державою” [21].

Виконання цих зобов'язань ускладнювалося реальним станом господарств. Потужності колгоспів ще були дуже низькими. Так, у грудні 1947 р. агроном Чаплинського райземвідділу повідомляв про результати перевірки колгоспу „8 Березня”. Це господарство було визнано найбільш відсталим. За 1947 р. валовий збір пшениці й жита в ньому становив 176 ц. з 216 га, що становить рівень врожайності 0,8 ц/га, ячменю було зібрано 28 ц. з 320 га, тобто 0,09 ц/га, вівса зібрано 69 ц. з 46 га (1,5 ц/га), проса – 27 ц з 110 га (0, 25 ц/га), посіви соняшника на 68 га та кукурудзи на 55 га взагалі загинули. Такий стан був не дивним, адже господарство мало 6 коней і 12 волів. У селі проживали виключно вдови і сім'ї, що втратили на війні годувальника. Саме тому пропонувалися радикальні кроки щодо виправлення ситуації й виведення господарства з кризи, для чого потрібно було потужне фінансування. Інакше робився невтішний висновок, який зводився до того, що господарство власними силами необхідного товарного зерна не буде давати, а колгоспники отримують за трудові невелику оплату натурою та грошима [22, арк. 2 – 2зв.]. Що це значило в той жахливий рік, коли Україну охопив черговий голодомор, чудово зрозуміло.

Робота по перевірці землекористування продовжувалася й у 1947 році. Спираючись на Постанову Ради Міністрів СРСР №7766 від 24 червня 1944 р., головним завданням стало доведення розмірів присадибних ділянок колгоспників до 0,25 га [11, 41зв.]. У серпні обстежувався Верхньорогачеський район, який під час загальних перевірок мав один із найнижчих показників охоплення (див. табл. 4). Перевірка ревизором-землеміром Управління землевпорядкування й сівозміни Херсонського облземвідділу В.Л. Костецьким виявила ряд порушень положень Постанови ЦК ВКП(б) і Раднаркому від 27 травня 1939 р. у питаннях землеустрою, землекористування та ведення документації [11, 40]. Виявлено порушників які не бажали виселятися з громадських земель попри рішення прийняті під час перевірки 1946 р. Захоплювалися землі в плавнях і з господарювання на них не сплачувалися податки. До того ж, у доповідній записці й акті перевірки вказувалося про недбале ставлення до своїх обов'язків та небажання співпрацювати з перевіряючими посадовцями Верхньорогачеського району, на яких покладалася контроль за землекористуванням [11, 40 – 43]. Важко зараз визначити чи це була звичайна спроба уникнути покарання, чи прагнення керівників спустити на гальмах проблему і тим самим залишити землі у користуванні селян.

Таким чином, ми можемо констатувати, що в 1944 – 1947 р. шляхом певної низки заходів на Херсонщині було у повній мірі відновлено радянську систему контролю за селянством шляхом метричного та правового визначення колгоспного земельного клину та максимального вилучення земель із приватного землекористування. Це обмежило потенціал самозабезпечення селянських господарств, а дії влади на тотальне вилучення

сільгосппродукції по державних нормах здачі робило колгоспників абсолютно залежними від неї. Період 1944 – 1947 рр. супроводжувався репресіями проти селянства, що було нормою радянсько-більшовицького режиму. Масштаб фізичних, карних та економічних репресій та їх наслідки поступалися репресивним діям і наслідкам колективізації та голодомору 1930-1933 рр., але за цинізмом влади, орієнтацією на знищення свободи та економічної незалежності селянина проводилися з тою ж ретельністю та цілеспрямованістю. Наслідками такої політики стали незворотні руйнації господарського духу на селі й черговий голодомор 1946 – 1947 рр.

1. Сушик І.В. Соціально-економічні та культурні процеси на Волині (1944-1953 рр.). Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України. Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича. Ін-т народознав. – Львів, 2004.
2. Малярчук О.М. Аграрна політика партійно-радянської влади (1944–1964 рр., західні землі України). Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / НАН України. Ін-т українознав. ім. І.Крип'якевича. Ін-т народознав. – Л., 2005.
3. Міцанин В.В. Аграрна політика на Закарпатті (1944 - 1950 рр.) Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2003.
4. Гаврилов В.М. Соціальне становище сільського населення у 1943-1953 рр. (за матеріалами областей Північного Лівобережжя України): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Національний ун-т Києво-Могилянська академія. – К., 2004.
5. Державний архів Херсонської області (Далі – ДАХО). – Ф. Р-1520. – Оп. 3. – Спр. 1.
6. ДАХО. – Ф. Р-1520. – Оп. 1. – Спр. 1.
7. ДАХО. – Ф. Р-1520. – Оп. 1. – Спр. 2.
8. ДАХО. – Ф. Р-1953. – Оп. 1. – Спр. 208.
9. ДАХО. – Ф. Р-1520. – Оп. 1. – Спр. 3.
10. ДАХО. – Ф. Р-1520. – Оп. 1. – Спр. 4.
11. Відомчий архів Управління агропромислової політики Херсонської обласної державної адміністрації (далі – ВАУАПП ХОДА). – Ф. Р-1-1953. – Оп. 1. – Спр. 14.
12. История городов и сел Украинской ССР: В 26 т.: Херсонская обл. / АН УССР. Ин-т ист. – К., 1983.
13. ВАУАПП ХОДА. – Ф. Р-1-1953. – Оп. 1. – Спр. 94.
14. ВАУАПП ХОДА. – Ф. Р-1-1953. – Оп. 1. – Спр. 48.
15. ДАХО. – Ф. Р-1953. – Оп. 1. – Спр. 106.
16. ДАХО. – Ф. Р-1953. – Оп. 1. – Спр. 103.
17. ДАХО. – Ф. Р-1953. – Оп. 1. – Спр. 104.
18. ДАХО. – Ф. Р-1953. – Оп. 1. – Спр. 105.
19. ДАХО. – Ф. Р-1953. – Оп. 1. – Спр. 203.
20. ДАХО. – Ф. Р-1953. – Оп. 1. – Спр. 209.
21. Сергійчук В.І. Голод 1946-1947 років. – http://www.history.univ.kiev.ua/golodomor/46_47.htm.
22. ДАХО. – Ф. Р-1953. – Оп. 1. – Спр. 315.

О.В. Черемісін

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ У 2000 – 2010 рр.

Господарство Херсонської області є аграрно-індустріальним комплексом, що сформувався

значною мірою завдяки географічному розташуванню та наявності значного трудових ресурсів потенціалу. У структурі господарства значне місце займають багатогалузеве сільське господарство, харчова промисловість, будівельна індустрія, машинобудування. Досить важливу роль в економічному розвитку регіону відіграє торгівля. Слід підкреслити, Херсонська область має потужний сільськогосподарський потенціал, на базі якого активно розвивається харчова галузь.

Останнім часом вчені приділяють значну увагу проблемам економіко-екологічного та соціального дисбалансу в агропромисловому комплексі як важливого каталізатора ринкової економіки. Різним аспектам цієї проблеми присвячені праці багатьох економістів: Н.В. Ільківа [1], А.Є. Данкевича [2], В.Г. Андрійчука [3], А.П. Макаренка [4], П.Т. Саблука [5], Г.І. Копалової [6] та інших.

Не зменшуючи значення робіт, присвячених проблемі агропромислового розвитку, необхідно відзначити, що багато теоретичних питань є ще нерозв'язаними і залишаються дискусійними. Серед невирішених проблем розвитку агропромислового комплексу залишаються удосконалення механізмів орендних відносин, особливості розвитку аграрного сектору в умовах економічної кризи та аграрного реформування, тенденції розвитку інвестицій в регіоні, особливості розвитку ринку зернових у Херсонській області, оптимізація землекористування, проблеми особистих селянських господарств, вплив інвестиційно-інноваційної політики держави на ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств та інші.

Метою запропонованої статті є аналіз проблем та тенденцій розвитку агропромислового комплексу Херсонської області протягом 2000 – 2010 рр.

На сучасному етапі розвитку сільського господарства важливою задачею є забезпечення належних обсягів виробництва зерна, що має вирішальне значення для всього аграрного сектору економіки. Зернове господарство – основа аграрного виробництва, а рівень його розвитку є одним із найважливіших показників стану економіки. Перед галуззю, що досліджується, поставали важливі задачі збільшення врожайності посівів, покращення якості продукції, забезпечення стійкості галузі. В той же час значні площі займали інші сільськогосподарські культури. Північні райони області спеціалізувались на технічних культурах, східні – на зернових, центральні – на технічних, зернових та овочевих, західні – на овочевих, південь – на зернових та овочевих культурах [7].

Основними проблемами використання земельних ресурсів були: питання формування ринку земель; розвиток різних форм господарювання; підтоплення ґрунтів; нормування водокористування; екологізація АПК.

В умовах ринку земля є товаром, унікальність якого зумовлена низкою специфічних особливостей: абсолютна нерухомість і неможливість переміщення, обмеженість у просторі, вічність, неможливість штучного створення, нездатність продаватися за зразками, незамінність іншими ресурсами.

Досліджуючи питання формування ринку землі, вчені-економісти широко трактують визначення даної категорії від „... сфери, де здійснюється в різних формах

купівля-продаж землі” [8] до „... частини земельного обігу, який охоплює такі види громадських угод, як купівля-продаж земельних ділянок, здавання земельної ділянки в оренду, застава ділянки для одержання кредиту, компенсація при вилученні землі для державних і суспільних потреб” [9].

Центральне місце на ринку належало землям сільськогосподарського призначення, пріоритетність статусу яких зумовлена тим, що вони були головним ресурсом при виробництві сільськогосподарської продукції. Ринок сільськогосподарських земель тісно пов'язаний з іншими ринками, зокрема, з ринком продовольства та фінансовим.

Як було зазначено вище, одна з особливостей землі-товару полягає в тому, що кількість її на ринку обмежена природою, тому ціна землі здебільшого визначалась попитом на неї. Однак у період, що досліджується, був відсутній платоспроможний попит. Практично повна відсутність фінансових коштів виключала можливість придбання земельних ділянок як сільськогосподарськими підприємствами, так і окремими громадянами України.

У той же час з'явилась інформація про бажання іноземців купувати землю. Це не було дивним, оскільки вартість землі в нашій області менша на порядок (в 10-20 разів) ніж в європейських країнах. Успішний розвиток ринку землі міг би відбуватися за умови існування комплексу установ та організацій, що забезпечили би його нормальне функціонування (ринкової інфраструктури), зокрема, при наявності спеціалізованих установ, які б організували і проводили земельні торги. Уже порушувалось питання про створення спеціалізованої фінансової з покладенням на неї функцій контролю за оборотом землі – Національний земельний банк. Але крім теоретичних розробок даного питання справа не пішла.

Формування ринку землі вимагало обов'язкового прогнозування і вивчення можливих соціально-економічних результатів його функціонування [10].

Передбачалось, що впровадження ринку створить умови для руху землі до дбайливого господаря, підвищить ефективність сільськогосподарського виробництва (протягом 2002 – 2007 рр. валові збори скоротились з 21,8 ц/га до 16,0 ц/га), але як негативний наслідок процесу – збільшення безробітних по області на 100 – 120 тис. чоловік. Тому зараз необхідно подумати про обов'язкову соціальну орієнтацію земельного ринку [11].

Іншою проблемою агропромислового комплексу області, протягом 2000 – 2010 рр., є співвідношення особистих підсобних господарств, фермерських і великих господарств. Невеличкі фермерські господарства й особисті підсобні господарства (ОПГ) більшу частку виробленої продукції використовували самі, що не сприяло розвитку капіталістичних відносин на селі та у суспільстві в цілому. З іншої сторони, тільки жорстка самоексплуатація дозволила ОПГ бути конкурентоспроможними в свій час. Об'єктивно ОПГ стало протягом досліджуваного періоду тією ланкою аграрного сектору економіки, в якій виявили багато позитивних рис. ОПГ і фермерські господарства стали реальним сектором економіки, які готові до поглиблення спеціалізації виробництва,

тому заслуговують на посилення гарантованої економічної і правової підтримки держави. Таким чином, держава має бути зацікавлена у підтримці розвитку як великого товарного виробництва, так і особистих підсобних господарств. Зрозуміло, що швидкості перетворень та обсяги підтримки державою цих секторів будуть різними [14].

Господарська діяльність за останнє десятиріччя створила антропогенні навантаження, які перевищили здатність до самовідтворення геосистем різного походження (ландшафтно-територіальних комплексів, соціоекосистем тощо). Як наслідок, спостерігалось послаблення соціально-економічних функцій геосистем, що стало причиною виникнення кризових екологічних проблем у регіоні. Як болючий наочний приклад – проблема підтоплення зрошуваних агроландшафтів Херсонщини. За чотири десятиріччя (з 1960 рр.) була створена потужна матеріально-технічна база для інтенсивного ведення сільського господарства на основі зрошувального землеробства; але в останнє десятиріччя зрошення асоціюється не стільки з вирішенням проблеми продовольчої безпеки, скільки з порушенням екологічного стану території, а саме: осолонцювання, вторинне засолення, дегуміфікація ґрунтів, підтоплення тощо. Виникла нагальна потреба щодо удосконалення методології нормування водокористування з позиції ландшафтного землеробства та сталого розвитку території [12; 13; 15; 16].

За результатами обробки були отримані значення площ постійного підтоплення за адміністративними районами Херсонської області. Станом на 2005 рік найбільше потерпали від екзогенного геологічного процесу Каланчацький, Скадовський, Голопристанський та Високопільський райони, на території яких площі підтоплення перевищували 50 %. Найменшого шкідливого впливу зазнали Нижньосірогозький, Іванівський, Великолетиський та Горностаївський райони, в яких підтопленні площі коливались від 2 до 6 % [17].

Першим кроком до визначення стійкості ландшафтів стала регіональна класифікація за показником прояву негативних інженерно-геологічних процесів. Досвід такого дослідження засвідчив про те, що при значному обсязі польових і камеральних робіт результат співвідносився з обмеженою за площею територією. При екстраполяції оцінок на суміжні природно-територіальні комплекси втрачалась їх основна перевага – достовірність і точність, що стало причиною унеможливлення використання цих оцінок в проектуванні. Надання ландшафту певної функції обумовило заходи з оптимізації адекватної цієї функції природного або природно-антропогенного середовища, що спонукало до збереження або трансформації сучасного ландшафту. Наступна методологічна проблема полягала в необхідності визначення: протягом якого часу повинна зберігатися стійкість геосистема зрошуваного ландшафту та межу своєї стійкості. На жаль, методика одержання таких даних розроблена була недостатньо. Таким чином, виникла нагальна потреба щодо встановлення критерію, який би характеризував ступінь стійкості [18; 19].

Для вирішення багатьох завдань щодо нормування водокористування в умовах

ландшафтного землеробства необхідно знати оцінку середнього часу функціонування геосистем до виникнення відмови. З цією оцінкою пов'язане визначення безпечної тривалості певного антропогенного впливу (наприклад, зрошення) та періодичності проведення профілактичних заходів (промивок зрошуваних агроландшафтів від солей, плантажної оранки, будівництва дренажу тощо).

З позицій сучасної екології важливим напрямом оптимізації геосистем є створення мозаїчного ландшафту, котрий включає чергування природних ділянок і антропогенно перетворених. Перший етап вирішення проблеми включає зниження розораності земель на Херсонщині до 40-45 %. Другий етап – досягнення оптимальної розораності в області на рівні 28 – 32 % [21; 22; 23; 24].

Таким чином, вирішення комплексу соціальних та еколого-економічних проблем використання базової складової природно-ресурсного потенціалу Херсонщини потребує, по-перше, посиленої уваги з боку державних органів влади, по-друге, залучення широких верств науковців, по-третє, системного підходу.

В результаті можна зробити такі висновки:

По-перше, оптимізація використання земельних ресурсів – пропульсивної складової агропромислового комплексу Херсонської області – вимагає системного підходу, що включає економічні та соціальні, екологічні та загальнобіосферні аспекти вирішення даної проблематики.

По-друге, формування ринку землі вимагає обов'язкового прогнозування і вивчення можливих соціально-економічних результатів його функціонування.

По-третє, однією з найважливіших проблем щодо використання земельних ресурсів Херсонщини залишається відсутність дійового контролю за збереженням родючості ґрунтів.

По-четверте, створення дрібних сільгоспдприємств не може вважатися стратегічним напрямом формування прогресивної організаційної структури сільського господарства. Разом із тим особисті селянські господарства виробляють більше половини сільськогосподарської продукції.

По-п'яте, сучасні методологічні проблеми нормування водокористування з позиції ландшафтного землеробства вимагають подальшої розробки теорії стійкості та надійності геосистем, організації мозаїчного ландшафту, застосування ландшафтно-економічних принципів проектування меліоративних природно-технічних комплексів.

Перспективи подальших досліджень агропромислового комплексу Херсонської області включають проведення геоекологічної оцінки ступеня трансформації земельних ресурсів, поглибленого вивчення впливу функціонування водогосподарського комплексу на стан земельних ресурсів, розробку еколого-економічних моделей щодо оптимізації природокористування в межах регіону, визначення кількісних і якісних показників стійкості агроекосистем області та практичну реалізацію удосконалення системи землекористування окремих районів та господарств Херсонщини.

І. Ільків Н.В. Оренда земель сільськогосподарського

- призначення в Україні: теоретичні й практичні аспекти. Монографія. – Львів, 2008.
2. Данкевич А.Є. Орендні земельні відносини у сільському господарстві // Економіка АПК. – 2006. – № 5.
 3. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств. – К., 2002.
 4. Макаренко А.П. Держава та її економічні функції в ринковій економіці. – Дніпропетровськ, 2007.
 5. Саблук П.Т. Роль державної аграрної політики у підвищенні ефективності агропромислового виробництва // Вісник аграрної науки. – 2006. – № 12.
 6. Купалова Г.І. Аналіз кон'юнктури ринку праці на селі // Економіка АПК. – 2002. – № 1.
 7. Борщевський П.П., Ушкаренко В.О., Чернюк Л.Г., Мармуль Л.О. Регіональні агропромислові комплекси України. Теорія та практика розвитку. – К., 1996.
 8. Гайдуцький П.І., Подолєєва О.Є. Формування ринкових відносин в агропромисловому комплексі. – К., 1994.
 9. Данилишин Д.М., Дорогуцьов С.І., Міщенко В.С. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. – К., 1999.
 10. Гайдуцький П.І., Подолєєва О.Є. Формування ринкових відносин в агропромисловому комплексі. – К., 1994.; Данилишин Д.М., Дорогуцьов С.І., Міщенко В.С. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. – К., 1999.
 11. Берущавили Н.І. Четыре измерения ландшафта. – М., 1987.
 12. Оптимізація природокористування: Навч. посіб. Т. 1. Природні ресурси: еколого-економічна оцінка / Дорогуцьов С.І., Муховиков А.М., Хвесик М.А. – К., 2004.
 13. Шищенко Л.П. Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании. – К., 1999.
 14. Чайнов В.А. Крестьянское хозяйство, изб. труды. – М., 1989.
 15. Ігнатенко Н.Г., Руденко В.П. Природно-ресурсний потенціал території. Економіко-географічний аналіз і синтез. – Львів, 1986.
 16. Ігнатенко М.Г., Малєєв В.О. Проблемні питання використання земельних ресурсів – базової складової природно-ресурсного потенціалу України // Збірник наукових праць ЛНАУ. – Луганськ, 2004. – № 34.
 17. Ігнатенко М.Г., Малєєв В.О. До проблеми: земля як особливий природний капітал – еколого-економічний підхід // Теорія і практика оцінювання, оптимізації використання та відтворення земельних ресурсів; Матеріали міжн. наук. конф. – К., 2002.
 18. Лысоголов С.Д., Ушкаренко В.А. Орошаемое земледелие. – М., 1995.
 19. Саблук П.Т. Основні напрями високоефективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі // Основні напрями високоефективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі. – К., 2002.
 20. Колесник І.А. Формування ринку земель в Україні // Економіка АПК. – 2003. – №7.
 21. Юрчишин В. Господарство населення: проблеми майбутнього // Економіка України. – 2003. – № 9.
 22. Проблеми підтоплення сільськогосподарських угідь і населених пунктів у Херсонській області: Інформаційно-технічна доповідь. – К., 2000.
 23. Ушкаренко В.О., Морозов В.В., Сніговий В.С., Сафонова О.П. Підтоплення зрошуваних земель – проблема і перспективи // Таврійський науковий

вісник. – Херсон, 2001. – Вип. 20.

24. Про проблеми підтоплення Херсонської області // Матеріали Каховської гідрогеолого-меліоративної експедиції. – Херсон, 1999.

А.И. Шевельков

К ИСТОРИИ НАЧАЛА И НЕКОТОРЫХ ИТОГАХ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА НЕЧЕРНОЗЕМНОЙ ЗОНЫ РСФСР ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ ХХ ВЕКА

В связи с сохранением проблемы продовольственной безопасности России, весьма актуальным является развитие сельского хозяйства одного из крупнейших её регионов – Нечерноземной зоны. В связи с чем, практический интерес представляет исследование аграрной политики государства в 1960–1980-е гг., когда преобразование аграрного комплекса Нечерноземья являлось важнейшим ее направлением. Что и объясняет интерес историков, социологов и экономистов к изучению отдельных аспектов аграрной политики государства. Среди наиболее значимых трудов 1970 – 1990 гг. следует выделить работы М.А. Безнина, Л.Н. Денисовой, А.И. Монова, И.Г. Аверина, В.П. Погожева, Д.И. Коркоценко, Т.А. Репиной, Л.И. Сорокиной [1]. В своих трудах авторы анализировали экономические, социальные аспекты развития Нечерноземной зоны РСФСР, сельского хозяйства, освещали проблемы и трудности в реализации аграрной политики. Из-за отсутствия возможности работать с архивами ЦК КПСС, другими засекреченными документами, исследователи не могли осветить отдельные проблемы аграрной истории региона. Несмотря на отсутствие во многих трудах по вполне понятным причинам критического анализа деятельности ЦК КПСС, они представляют значительный интерес для современных исследователей аграрной истории России. Нет сомнения в том, что аграрная политика государства Нечерноземной зоны РСФСР нуждается в дальнейшем изучении. Это позволит воссоздать и более объективное, правдивое представление о социально-экономической политике советского государства. К сожалению, за последние практически пятнадцать лет не было опубликовано ни одного обобщающего труда по аграрной истории Нечерноземной зоны РФ. В данной публикации, с привлечением новых, рассекреченных архивных документов, предпринята попытка восстановить отдельные аспекты истории, положившей начало преобразования АПК Нечерноземья, а также подвести некоторые итоги аграрной политики в этом регионе в 1970 – 1980-е гг.

Территория российского Нечерноземья площадью в 2823, 8 кв. км включала 23 области и 6 автономных республик. В начале 1970-х гг. здесь проживало 58 млн. чел., или 44,4 % всего населения РСФСР. Регион располагал 52 млн. га сельхозугодий, из которых 31,8 млн. га – пашня. Занимая в республике 22,5% общей площади сельхозугодий и 24% пашни, около 10 тыс. колхозов, совхозов и межхозяйственных предприятий производили почти 32% валовой продукции СССР [2, 7].